

Hyresgästföreningar och hyreskamp

HANS WALLENGREN*

Lunds universitet

Hannes Rolf, *En fackförening för hemmen: Kollektiv mobilisering, hyresgästorganisering och maktkamp på hyresmarknaden i Stockholm och Göteborg 1875–1942* (Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke högskola 2020). 431 s.

Inledning och teoretiska utgångspunkter

Avhandlingens övergripande syfte är att "undersöka förutsättningarna för kollektiv mobilisering och organisering samt att analysera i vilken mån och på vilka sätt dessa båda faktorer kan förändra maktförhållanden mellan parter, i det här fallet hyresgäster och fastighetsägare" (s. 18). Med detta för ögonen ställs ett antal frågor om hur, varför och med vilka medel och strategier organiserade hyresgäster i de bägge städerna förde sin kamp mot fastighetsägarna och om de skillnader som härvidlag uppstod mellan Stockholm och Göteborg.

Den geografiska avgränsningen motiveras med att det var i dessa båda städer som majoriteten av landets organiserade hyresgäster fanns under perioden före 1942, och att de därtill uppvisade tydliga skillnader beträffande respektive hyresgäströrelsens handlingsmönster. Studiens startpunkt år 1875 motiveras med att det dessförinnan inte har kunnat beläggas förekomsten av någon hyresgästförening i landet, och dess slutpunkt 1942 med hyresregleringens införande under detta år och den kraftiga förändring av hyresmarknadens spelregler som det innebär. Tiden efter 1917 dominerar i studien. Det är först då som hyresgästföreningar etablerade sig på allvar.

Beträffande tidigare forskning konstateras att den svenska hyresgäströrelsens historia har tilldragit sig förvånansvärt lite intresse. Undantag finns, och författaren går igenom ett antal verk, både av akademiska forskare och av så kallade rörelsehistoriker som behandlat hyresmarknaden och hyresgäströrelsen i ett historiskt perspektiv. Även en ganska omfattande inter-

* Docent i historia; fakultetsopponent

nationell forskning redovisas och här noteras bland annat att hyresgästföreningar generellt tycks ha haft någon form av relation till arbetarrörelsen.

Avhandlingens källmaterial utgörs framför allt av de tidningar som gavs ut av hyresgäst- respektive fastighetsägarorganisationer samt av dagspress. Men också av arkivmaterial från hyresgäströrelsen.

Som en utgångspunkt när det gäller teori och contextualisering slås fast att hyresgäströrelsen, från att den etablerades med organisatorisk kontinuitet, bör räknas in bland de klassiska folkrörelserna. Vidare, och med referens till E.P. Thompsons begrepp moralisk ekonomi, noteras att det i hyresgäströrelsens krav ofta fanns en moralisk dimension. Med referenser till den omfattande diskussion som varit om begreppet skötsamhet hävdas vidare att ett skötsamhetsideal varit starkt närvarande – åtminstone inom hyresgäströrelsens ledande kretsar. Två teoretiska perspektiv framstår som särskilt viktiga.

Dels det av Charles Tilly med flera lanserade perspektivet *Contentious Politics Studies* (CPS). Detta handlar enkelt uttryckt om vad som förenar kollektiva aktörer, exempelvis sociala rörelser, under ett visst historiskt skeende vad gäller kampmetoder, eller konfliktrepertoar, hur en sådan repertoar förändras över tid och hur den används för att konfrontera och ställa krav på en motpart. För hyresgäströrelsens del anser sig författaren kunna konstatera att det över tid funnits en gemensam repertoar för kollektivt handlande som ”utgick från kravställande genom egen bostadsproduktion, politiskt påtryckningsarbete och konfrontativa metoder”. En poäng med anknytning till CPS är också konstaterandet att hyresgäströrelsen växte fram i etapper, vilka tenderade att sammanfalla såväl med internationella radikaliseringsvågor som med kollektiv hyresgästmobilisering i olika länder.

Dels en från Klas Åmark lånad teoretisk modell för undersökning av facklig makt, vilken här anpassats till partsrelationen på hyresmarknaden. Utifrån denna ställs frågan hur maktförhållanden på hyresmarknaden kan förändras genom parternas agerande, och svaret blir – precis som för arbetsmarknaden – genom sammanslutningar i så kallade öppna karteller. Det vill säga öppna partsorganisationer med syfte att begränsa den interna konkurrensen och därigenom minska medlemmarnas utbytbarhet. För hyresgästernas del kunde det till exempel gälla att sträva efter lagstadgat besittningsskydd eller att kollektivt ingå avtal med fastighetsägarna. För att kunna ingå några avtal och uppnå en förhandlingsmodell var hyresgästföreningarna dock tvingade att ”handgripligen slå sig in som förhandlande part genom sina militanta metoder”. Detta kan betraktas som en viktig tes i avhandlingen.

Undersökningen

Den empiriska undersökningen fördelar sig på fem kapitel (kapitel 2–6). Kapitel 2 handlar om de tidiga försöken till hyresgästorganisering i Sverige 1875–1909. Här diskuteras bland annat vad som troligen var landets första hyresgästförening, en förut okänd förening i Stockholm 1875–1876. Dessutom en kortlivad förening i Stockholm 1886 och en i Göteborg från 1899. I föreningarna odlades idéer om framför allt kooperativt byggande, men det förekom även förslag på användandet av mer militanta metoder, till exempel hyresstrejk.

Under de första åren av 1900-talet bildades, ofta med bistånd av arbetarrörelsen, flera nya hyresgästföreningar, bland annat i Stockholm, Göteborg och Malmö. På agendorna stod framför allt kooperativt byggande, men, särskilt för Stockholmsföreningens del, också kommunalpolitiskt arbete. Även förslag på mer konfrontativt handlande restes. Mycket tycks dock ha stannat på idéstadiet och det noteras att de kollektiva hyresstrider som faktiskt förekom under perioden utkämpades av fackföreningar i samband med arbetskonflikter. Ingen av hyresgästföreningarna fanns kvar efter 1910.

I kapitel 3 behandlas hyresgäströrelsens utveckling i Stockholmsområdet 1910–1937. Frånsett några föreningsbildanden tidigare under 1910-talet, var det först mot slutet av 1910- och början av 1920-talet som en ny och mer livskraftig våg av hyresgästorganisering svepte över landet. Denna sätts bland annat i samband med de möjligheter att påverka valet av ledamöter till de kommunala hyresnämnder vilka hade tillkommit med den så kallade hyresstegringslagen 1917, och som hade att pröva alla ansökningar om hyreshöjning.

En ny upplaga av Stockholms hyresgästförening bildades 1917 på initiativ av Arbetarekommunen. Föreningar bildades även i flera av Stockholms förstäder. Tillsammans med hyresgästföreningar i hela landet fördes kampanj för prolongering av hyresstegringslagen. Lagen avskaffades emellertid 1923 och i samband därmed skedde en offensiv från fastighetsägarnas sida, vilken bland annat resulterade i ett stort antal vräkningar i Stockholmsområdet.

Här redogörs också för bildandet av HSB 1923. Särskilt Stockholms Hyresgästförening kom att odla mycket nära band till HSB. Samarbetet med HSB skulle efterhand komma att fördjupa den ideologiska konflikt som fanns inom rörelsen, där de som tillhörde den radikala vänstern menade att den kooperativa satsningen tenderade att lämna de vanliga hyresgästerna i sticket. Den radikala falangen var särskilt stark inom hyresgäströrelsen i Göteborg, men tidvis även i en del av föreningarna i Stockholms förstäder.

Under slutet av 1920-talet gick hyresgästföreningarna i Stockholm in i en mer offensiv fas, kännetecknad av hyressänkningssaktioner varvid bland annat inflyttningsblockader användes. Under senare delen av 30-talet blev

aktionerna ovanligare och de aktioner som förekom löstes allt oftare genom förhandlingar med fastighetsägareföreningen.

Kapitel 4 ägnas åt hyreskonflikterna i Göteborg. Med början 1917 bildades där ett antal fristående stadsdelsföreningar, vilka anslöts federativt till den 1922 bildade Hyresgästernas Centralförsamling (HCF). De första blockaderna proklamerades 1923 och metoden skulle sedermera komma till synnerligen flitig användning mot fastighetsägare som motsatte sig föreningarnas krav. Särskild uppmärksamhet riktas mot de båda så kallade Olskrokenkonflikterna, 1933 respektive 1936–1937. Den senare, som kom att bli den i särklass största och mest långvariga striden på svensk hyresmarknad, gällde i första hand krav på reparationer och modernisering. Konflikten löstes först sedan en av regeringen utsedd förlikningskommission lyckats mejsla fram ett förslag till uppgörelse som parterna kunde acceptera. Att alltmer centrala förhandlingar nu skedde mellan fastighetsägareföreningar och hyresgästföreningar i både Stockholm och Göteborg ses av författaren som ett tecken på att en förskjutning av maktrelationerna till hyresgästernas fördel hade ägt rum.

I kapitel 5 behandlas Hyresgästernas riksförbunds (HRF) utveckling och bostadspolitiska arbete samt förhållandet till HSB:s riksförbund. Dessa båda stockholmsbaserade riksförbund kom att stå varandra mycket nära. HSB etablerades även i Göteborg, men blev inte alls lika stort som i Stockholm. Redan från början tog HRF itu med det politiska arbetet och då inte minst med att söka få till stånd en ny hyreslag som gav besittningsskydd för hyresgästerna och en bestämmelse mot oskäligen hyror. Den nya hyreslag som kom 1939 saknade dock dessa punkter. Detta bland annat med motiveringen att hyresgästerna i kraft av sin organisatoriska styrka numera kunde anses vara en mer jämställd motpart till fastighetsägarna.

Med hänvisning till utvecklingen på arbetsmarknaden och tecknandet av Saltsjöbadsavtalet 1938, tycker sig författaren se att en liknande modell med centrala uppgörelser verkade vara på väg även för hyresmarknaden. Den statliga hyresreglering som infördes 1942, varefter förhandlingar i princip bara skedde ifråga om priset för uppvärmning, förhindrade emellertid detta. Båda parter, HRF och Fastighetsägareförbundet, hade dock vunnit statligt erkännande genom att ingå i den hyreslagstiftningskommitté som haft att förbereda 1939 års hyreslag. Med hyresregleringen togs så ytterligare ett steg i korporativ riktning genom att de bägge partsorganisationerna kom att vara representerade såväl i de kommunala hyresnämnderna som i det statliga hyresråd som hade att besluta om hyresnivåerna.

Kapitel 6, som är ganska kort, handlar om hyresstridernas omfång och resultat i kvantitativa termer och ska ses som ett komplement till avhandlingens övriga i huvudsak kvalitativt inriktade delar.

Slutsatser

I ett avslutande kapitel sammanfattas avhandlingens slutsatser. Några av dessa handlar om den process som ledde till hyresgästernas kollektiva mobilisering i de bägge städerna, hur konfliktrepertoaren utvecklades och vilka organisatoriska uttryck och strategiska val som gjordes. Här understryks bland annat iakttagelsen att det, trots att hyresgästföreningarna fram till slutet av första världskriget oftast var kortvariga skapelser, ändå hann utveckla en tradition i fråga om repertoar, vilken under hela den resterande delen av undersökningsperioden skulle komma att följa rörelsen.

Även om det under en period från slutet av 1920-talet förekom offensiva aktioner också i Stockholm, var de hyressänkningssaktioner som genomfördes där generellt sett mindre militanta än dem i Göteborg. Fastighetsägarna i Stockholm tycks enligt författaren tidigare än kollegerna i Göteborg ha accepterat hyresgästföreningar som motpart i förhandlingar. Som bidragande orsaker till att utvecklingen och de strategiska valen såg olika ut i de båda städerna nämns särskilt den kommunistiska rörelsens styrka i Göteborg, och att den radikala vänstern inom hyresgästföreningarna drev en mer konfrontativ linje. I Stockholms Hyresgästförening hade däremot HSB ett starkt inflytande, vilket tenderade att driva rörelsen där i mer reformistisk riktning. Det faktum att Stockholm var både huvudstad och säte för Hyresgästernas riksförbund bidrog samtidigt till en starkare inriktning mot rikspolitiska frågor.

Att det genom hyresgästernas kollektiva aktioner skedde en väsentlig maktförskjutning på hyresmarknaden ses som uppenbart, även om upphävandet av hyresstegringslagen 1923 hade inneburit en temporär maktförskjutning i motsatt riktning. Avslutningsvis konstateras att hyresgästernas kollektiva mobilisering och kampen på hyresmarknaden var en del av de politiska, ekonomiska och sociala konflikter som präglade perioden, att demokratiseringen möjliggjorde inflytande för hyresgästerna både direkt och indirekt, och att alliansen med vänligt inställda politiker möjliggjorde HSB och andra bostadsprojekt. Men, och så återkommer han alldeles i slutet till vad jag uppfattat som avhandlingens huvudtes: "Det var genom de direkta konfrontationerna som hyresgäströrelsen framför allt skapade sig en maktposition".

Kritiska reflexioner

Avhandlingen har många förtjänster. Hit hör onekligen att den på allvar lyfter in konflikterna på hyresmarknaden i den stora berättelsen om Sveriges modernisering och framväxten av Folkhemmet. Bostadsfrågor i bred bemärkelse har i och för sig länge spelat en roll i den berättelsen, men då företrädesvis antingen som ett ofta hört exempel på socialdemokratisk kris-

bekämpningsstrategi under 1930-talet eller som element i en materiell framgångssaga. Sällan eller aldrig som en social och ekonomisk konflikt mellan bostädernas ägare och dess brukare.

Rolf bör vidare ha en eloge för att han inte utan framgång använt sig av CPS som teoretiskt verktyg. Från att för nordiskt vidkommande mest ha använts i studier av lokala upplopp, strejker och proteströrelser förs teorin här in på ett helt nytt fält. Ibland haltar det dock. Och det gäller till exempel användningen av begreppet repertoar eller konfliktrepertoar, som det också kallas. I detta för CPS så centrala begrepp ryms handlingar knutna till kollektivt kravställande och olika former av protestyttringar. Att till en av hörnstenarna i hyresgäströrelsens konfliktrepertoar, jämte kollektiv konfrontation och politiskt påtryckningsarbete, utnämna kooperativ bostadsproduktion menar jag är att släta ut begreppet. Hur mycket författaren än framhärdar i att benämna de kooperativa byggnadsprojekt som de tidiga hyresgästföreningarna skissade på som protester, eller som formade "ur en folklig protestkultur", så lyckas han aldrig visa detta, och än mindre mot vem eller vilka dessa protester eller i förekommande fall krav i så fall skulle varit riktade. Tolkningen finner heller inte något stöd i annan forskning om kooperativa byggprojekt. Mitt eget intryck är att dessa, som var ganska vanliga under slutet av 1800-talet, inte minst i Stockholm, snarare än som protest helt enkelt ska ses som utslag av en rationellt betingad lösning för dem som hade råd och möjlighet att tillsammans med andra ordna ett eget boende.

Ett annat problem med viss koppling till CPS gäller vad jag uppfattar som en mindre lyckad användning av begreppet "direkt aktion". Någon exakt definition existerar inte, men vad som vanligen menas är väl ungefär "icke formaliserade konfrontativa handlingar, utförda av närmast berörda aktörer utan mellanhänder och ombud". Givet vad som var fallet, nämligen att den absoluta merparten av de totalt runt 2000 blockerade adresserna i Göteborg under perioden inte proklamerades av hyresgästerna själva, utan av deras befullmäktigade ombud, det vill säga av hyresgästföreningar, och i enlighet med dessas stadgar, styrelsebeslut och byråkratiska rutiner, och först efter att förhandlingar med fastighetsägaren eller fastighetsägareförening visat sig fruktlösa, ja då gör de knappast skäl för beteckningen direkta aktioner. Det hindrar inte att sådana säkert förekommit. Men att som Rolf dra samtliga blockader över en kam och rakt av beteckna dem som direkta, eller till och med "militanta aktioner", tycker jag leder associationerna i alldeles fel riktning. I samband med de tabeller där författaren presenterar det ekonomiska resultatet av hyressänkningssaktionerna görs kuriöst nog även förhandlingar till exempel på "hyresgästmilitans".

Ett annat problem gäller den tidliga balansen i undersökningen. Även om källäget är magert och hyresgästföreningarna få och kortlivade, så hade jag

önskat att Rolf hade gjort mer av 1800-talet. Att det även då rådde återkommande oro och konflikter på inte minst Stockholms hyresmarknad noteras. Men detta utan att uppmärksamma de mönster av kollektiv mobilisering och motmobilisering som i vissa fall tydligt kan skönjas åtminstone från omkring 1870 och framåt. Så missar han till exempel en trolig, möjligen inte alldeles obetydlig, kollektiv hyresstrejk i Stockholm bara ett drygt år före bildandet av Stockholms fastighetsägareförening 1870. Så även att försöket att bilda en hyresgästförening 1886 torde ha varit en direkt reaktion på att det just bildats en alldeles ny fastighetsägareförening i staden med syfte att strama upp hyreskontrakt och föra bok över oönskade hyresgäster. Inte heller noteras att det i Göteborg "med förstäder" bildades en första hyresgästförening redan 1886 och att denna högst sannolikt bör ses som ett svar på en då nystartad fastighetsägareförening för fastighetsägarna i Göteborgs förstäder.

Ett par av dessa missar beror säkerligen på att KB:s databas med digitaliserad dagspress ibland betar sig nyckfullt och att sökresultaten dessutom i hög grad är avhängiga av både tur och tålamod. Men när det gäller fastighetsägarnas organisationer finns ganska mycket forskning att tillgå. Där hade han otvivelaktigt kunnat komma längre.

Slutord

Dessa kritiska påpekanden förtar emellertid inte på något sätt min övertygelse om att detta är en avhandling som kommer att stå sig under mycket lång tid framöver. Här har jag bara kunnat ta upp vissa centrala teman. Viktiga förhållanden och biteman som exempelvis rörelsekulturen, kvinnornas roll inom rörelsen, relationerna till den fackliga rörelsen, skötsamheten, rörelsens press, synen på klasskamp, framträdande personligheter inom rörelsen och mycket annat, har inte berörts. Studien är med andra ord väldigt komplex och berör en rad intressanta områden utanför själva huvudspåret, även om länkarna dit sällan saknas. Jag vågar påstå att det inte i något annat verk finns tillnärmelsevis så mycket samlad kunskap om hyresgäströrelsens historia. Därmed också sagt att Hannes Rolfs avhandling, som dessutom är lättläst och välskriven, inte endast kommer att vara av intresse för den akademiska forskningen, utan med all säkerhet även för hyresgäströrelsen och en intresserad allmänhet. Ordet standardverk är tungt men ligger inte långt borta.